

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מט, תשנ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נתן וסרמן

אריה הוא נשר, נחש הוא אריה, זאב הוא ציפור אוכלת נבלות

החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד, מאת מנחם דור, ספרי דפסל גרפאור, תל-אביב 1997, 275 עמודים

חיות הבר מצויות כידוע במקומות שונים. מיעוטן חי עדיין במקום שבו הניחן אלוהים באותו יום חמישי נפלא כאשר בראן. רובן חי כיום בביברים, בקרקסים, במעבדות מחקר, בבתי המגורים ובחצרות. אך אין לשכוח כי תחום מחייתן של החיות המעניינות מכול מצוי בין סבך המילים, בינות ליערות העד של דפי ספרים, בלגונות הטובעניות של כתבי היד, ובמדבריות הצחיחים של הטקסטים הקשים להבנה.

את החיות המילוליות אין צורך להאכיל, להבריש, או לחסן אצל הווטרנר. אין גם צורך בפנסיון יקר או בחבר אומלל אשר יטפל בהן בעת נסיעה לחוץ לארץ. חיות אלו, על אף נדירותן, אינן מאוימות על ידי צידי פרוות או גודעי חטי שנהב ואין להן צורך במדבקות "תנו לחיות לחיות". אין גם צורך לנסוע לארצות אקזוטיות כדי לראותן במבט חטוף מלנדובר מאובק. כל אשר חובב החיות המילוליות זקוק לו הוא מדף ספרים בהישג ידו. משה הקטן התועה ביער בשירו של ח"נ ביאליק, "הנער ביער", מונה אותן אחת לאחת על פי אותיות האלף-בית העברי ובחריזה: אריה, ברדלס, / גמל, דוב הומה, / ומפיר, זאב, חולד, / טג'רס וכדומה. / יעני, כרכוש, / לביא, מרמוטה, / נמר, סלמנדרה, / ערפד עם פרוטה... אביגדור המאירי מציג את עולם החי שלו בספרו התמים "חכמת הבהמות". פאונה אגדתית לוקטה ב"ספר החיות הדמיוניות" של בורחס.

גם חכמי המשנה והתלמוד הכירו זואולוגיה פנטסטית משל עצמם. הם יודעים על "עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה למחר השריץ ונעשה כולו בשר" (סנהדרין צא ע"א), ומציינים את גלגוליו של הצבוע הזכר, אשר "לאחר

* המאמר התפרסם תחילה ב"הארץ", "תרבות וספרות", ט"ז בתשרי תשנ"ח 17) באוקטובר 1997).

שבע שנים נעשה עטלף, עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד, ערפד לאחר שבע שנים נעשה קימוש, קימוש לאחר שבע שנים נעשה חוח, חוח לאחר שבע שנים נעשה שד. שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש" (בבא קמא טז ע"א). אך אין הכוונה רק לחיות דמיוניות. את קיומם המילולי של בעלי החיים - גם אלה החיים ממש על האדמה - אפשר למשל לגלות באותו עוף הרובץ לרוב בינות לתפוחי אדמה בקערות חרסינה של ארוחות חג. באנגלית מוצאו של אותו עוף מטורקיה (turkey), אך בטורקית - כמו בעברית, גרמנית, צרפתית, איטלקית ובעוד שפות - מוצאו דווקא מהודו (hindi, תרגום-הודו, אינדיק, dinde). והנה בהינדי, למרבה הפלא, נקרא אותו עוף peru, כלומר העוף הפרואני.

כלומר, לא ארץ המוצא האמיתית (אי שם באפריקה?) מעניקה לציפור את שמה בשפה נתונה. שפות אינן מתחייבות לאמיתות חוץ-לשוניות. הן פועלות בהיגיון פנימי משלהן המנותק לא פעם מן הֶאֱלִיָּה הזואולוגית.

כך גם כל אותם יונקי ים אשר בינם לבין בני דודיהם היבשתיים אין שום קרבה הניכרת לעין. ובכל זאת, הלשון מצמידה את הכלב לכלב־הים, את האריה לאריה־הים ואת הפרה לפרת־הים.¹ תופעה דומה של יצירת קרבה לשונית בין חיות אשר אין להן כל קרבה זואולוגית אפשר למצוא במקרה הארבה והחסילונים. ה־locust, ארבה נודד באנגלית, גזור מן ה־locusta בלטינית, הוא הלוֹבֶסְטֶר הימי. השומרית והאכדית מגדילות לעשות כאשר הן מכנות את שני השרצים הללו באותו שם: ארבה (סתם) וארבה־הים.

ועדיין לא אמרנו דבר על קריאת הגבר האנגלי (קוקל דודל דו!) לעומת הגבר העברי (קוקוריקו!) או על נביחתו של פלוטו מִקִּיבוץ מגידו (הב! הב!), לבין נביחתה העליזה של לאסי השבה הביתה (ראף! ראף!).²

תהפוכות גדולות חלות בבעלי חיים או בעלי כנף הנוודים מיבשת לשונית אחת לאחרת. האם הנשר הוא vulture או שמא eagle? האם השועל המקראי הוא אכן fox, ואולי זהו דווקא jackal, הקרוי בפינו תן? והתחש, אותו בעל חיים מסתורי שזכה כי עורו יצפה את אוהל המשכן, האם אכן הוא ה־Dachs (גירית), כפי שקבע לותר בתרגומו הגרמני למקרא?

ואם נתרכז במשפחת השפות השמיות, אפשר להבחין בתופעה לשונית מעניינת, שאיננה מיוחדת רק לעברית. לרבות מהחיות בשפות השמיות שמות שגזירונם אינו ברור, והוא בנוי על שורש שאיננו תלת עיצורי. כאלה הם הארנב, העכביש, העטלף, העכבר, הפרעוש, הצפרדע, העקרב, האלמוג (אם אין זה מין של עץ). האם שמות אלו, המצויים בשפות השמיות הקדומות ביותר, מקורם ברובד אוטוכטוני קדם־שמי של שפות האזור? יתר על כן, בדיקה אטימולוגית מוכיחה כי שמות חיות מתחלפים בין שפה לשפה. הארי בעברית הוא המקבילה האטימולוגית של arûm, נשר באכדית. הנחש בעברית

מקביל ל-*nēšum*, הוא האריה באכדית,³ ואילו **הזאב** בעברית הוא מקבילתו האטימולוגית של ה-*zibum*, ציפור אוכלת נבלות באכדית. אך מעבר לעניין האנקדוטי, הדוגמאות שלעיל מלמדות כי כל שפה היא מערכת אוטונומית המקבילה למערכת הטבעית, החוץ-לשונית. כל שפה מעוניינת להביא להתאמה (ביחס חד-חד-ערכי, אם אפשר) בין המוני השמות העומדים לרשותה לבין כל אותם היצורים המתרוצצים להם ברחבי העולם הקאלי שמסביב. התאמה בין יצור מסוים לבין המסמן הלשוני שלו היא עניין שרירותי במידה רבה (אם נתעלם לרגע מהשמות האונומטופאיים של חיות מסוימות, כגון **סיס**). כי בסופו של דבר, מה שחשוב הוא שבכל זמן נתון יוכל הדובר או הקורא לייחס מילה מסוימת ליצור מסוים. האם הצפרדע העולה מן היאור היא באמת הצפרדע שלנו? ייתכן מאוד. על כל פנים, לרשיי חשוב היה להעמיד בפירושו את המקבילה בלועזית (קרי, בצרפתית בת-זמנו) של הצפרדע: גרינויליירא (השווה *grenouille* בצרפתית היום), וכך ליצור התאמה בין היצור המילולי החי לו בפרק ז שבספר שמות לבין היצור הקופצני שהיה מוכר לו מחיי היום-יום.

ספרו האלבומי של מנחם דור מרכז חומר רב על עולם החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד. מעבר לזיהויים שונים של בעלי חיים (אשר לא כולם מוסכמים על כל החוקרים) מגיש המחבר גם סיכום על סימני הטהרה של בעלי החיים. בסופם של הערכים השונים מצויה טבלה משווה של שמות החיות בעברית, במינוחן המדעי, בארמית, בלשון תרגום השבעים, בוולגטה, באנגלית ובערבית של הרס"ג. ככלל, אין זה ספר מחקרי אך הקריאה בו מהנה מאוד. חבל שהספר, המלווה בצילומים נאים, עמוס בטעויות דפוס ומוזרויות לשון המכבידות מאוד על הקריאה. אין ספק כי עריכה לשונית, ולו פשוטה וראשונית, הייתה מיטיבה עם הכתוב. מעל הכול אין להבין כיצד אירע שהמפתח לשמות בעלי החיים המצוי בסוף הספר איננו ערוך בסדר אלפביתי, ועל כן הקורא נאלץ לדפדף הלוך ושוב כדי למצוא, נאמר, את שור הבר או את הלווייתן, שבבשרם כידוע נתכבד רק כשנגיע לגן עדן.

הערות

1. וראה ד' טלשיר, "מי נתכנה בשם כלב הים", לשוננו לעם מה (תשנ"ד), א, עמ' 33-39.
2. וראה עתה א' גולדנברג, "נבחי המהבקה והמילון העברי", פרקים בעברית לתקופותיה, אסופת זיכרון לשושנה בהט [=אסופות ומבואות בלשון ב], ירושלים תשנ"ז, עמ' 231-244.
3. בשונה מדעתו של י' פון זודן במילונו האכדי, עמ' 783, אשר משווה את *nēšum* לליש העברי.